

Μια ανάγνωση της “Φαρμακολύτριας”

Αγγελική Ταλιγκάρου

apers at core.ac.uk

Ο τίτλος της παρούσας εργασίας είναι ενδεικτικός μιας πραγματικότητας, που αφορά στην αφθονία ερμηνευτικών και άλλων προσεγγίσεων κατά καιρούς, του πραγματικά μυστηριώδους και άκρως γοητευτικού αυτού διηγήματος του Α. Παπαδιαμάντη. Αν εξαιρέσουμε τη “Φόνισσα”, η “Φαρμακολύτρια” είναι ένα από τα διηγήματα που έχουν πάρει την μερίδα του λέοντος της κριτικής, κι αυτό, γιατί προσφέρεται για ποικίλες προσεγγίσεις, όσον αφορά τα στοιχεία που απαρτίζουν το έργο του δημιουργού: Συγκεκριμένα, το διήγημα τροφοδότησε ή στήριξε θεωρίες που αναφέρονται στη θρησκευτικότητα του συγγραφέα, στο ερωτικό στοιχείο του έργου του, στην στάση του απέναντι στη φύση, στον “παγανισμό” του, στο ψυχογραφικό, το μεταφυσικό στοιχείο του έργου του, κ.ά.

Στην παρούσα εργασία επιχειρούμε να προσεγγίσουμε το διήγημα εξετάζοντας τη δομή του μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης προσπάθειας ανάλυσης των δομικών στοιχείων του έργου του δημιουργού και της υπαγωγής τους σε μια πλατύτερη ενότητα που αφορά στην κυκλική αντίληψη του χρόνου που έχει ο δημιουργός, όπως αναφέρουμε εκτενώς σε άλλη μας εργασία (Ταλιγκάρου, 1999:290 κ.ε.).

Συγκεκριμένα, από την άποψη της δομής, διαπιστώνουμε ότι σε πολλά διηγήματα του Παπαδιαμάντη και σε κάποια ποιήματα η δομή και η οργάνωση είναι κυκλική, ενδεικτική της αντίληψης που έχει ο συγγραφέας για την κυκλική λειτουργία του χρόνου, αλλά και της τάσης του ίδιου του συγγραφέα για διαρκή επιστροφή σε ό,τι αποτέλεσε την ουσία τόσο της βιολογικής όσο και της καλλιτεχνικής του ύπαρξης, που δεν είναι άλλο από το νησί του και την παιδική του ηλικία σ’ αυτό.

Μολονότι τα παραδείγματα είναι πολλά, στην παρούσα εργασία θα μείνουμε μόνο στη *Φαρμακολύτρια* και θα εξετάσουμε τη δομή της για να επιβεβαιώσουμε τη θεωρία μας.

Στη *Φαρμακολύτρια* κυριαρχεί η έννοια του κύκλου και μάλιστα διαπιστώνουμε ότι αυτή λειτουργεί σε πολλαπλά επίπεδα. Στο διήγημα αυτό ο Σ. Ροζάνης αναγνωρίζει μια ταλάντωση, ένα αφηγηματικό εκκρεμές, που οι οριακές θέσεις του είναι το πάθος της αρχής και η κατάρα του τέλους: μόνο που αυτά τα δύο απομακρυσμένα χρονικά σημεία τα συνδέει μια εξίσωση, που ουσιαστικά τα κάνει να ταυτίζονται (Καμπερίδης, 1981:330–1). Πράγματι, παρατηρώντας το ίδιο το διήγημα, διαπιστώνουμε ότι είναι πολλά τα στοιχεία που εισάγουν τόσο στην τεχνική του όσο και στην όλη φιλοσοφία του, την έννοια του κύκλου: Καταρχήν στις δύο πρώτες παραγράφους συναντούμε συχνά λέξεις που έχουν την έννοια της επανάληψης ή της επιστροφής τόσο στο χρόνο όσο και στον χώρο: “Την νύκτα εκείνη είχαν αναβή και πάλιν εις το βουνόν”, “να αναζωπυρήσω αρχαίας αναμνήσεις”. “Ήτον η τελευταία φορά οπού θα έβλεπα εις τα ερημικά εκείνα μέρη την εξαδέλφην μου Μαχούλαν.” Και αμέσως μετά “Την πρώτην φοράν, προ ετών, είκοσι, την είχα συναντήσει (...)” (B:425). Μπροστά στα μάτια μας αρχίζει να κινείται ένα εκκρεμές, του οποίου η ταλάντωση ήδη ρυθμίζεται από την αρχή της αφήγησης.

Στην συνέχεια, πλήθος στοιχεία έρχονται να ενισχύσουν αυτή την παλινδρομική κίνηση, την διαλεκτική θα λέγαμε του τέλους με την αρχή: Το κτίριο, στο οποίο έγινε αυτή η προ είκοσι ετών συνάντηση, ήταν ένας παμμεγέθης αρχαίος σηκός, ο οποίος πιθανόν “να ήτο ναός των θεών, της προ του Προμηθέως εποχής”. Δίπλα σ’ αυτό το μυστηριώδες κτίριο υπήρχε φτωχό παρεκκλήσιο προς τιμήν της Αγίας Αναστασίας. Εκεί πήγε για προσκύνηση η εξαδέλφη Μαχούλα. Η σύζευξη των χρονικών και τοπικών προσδιορισμών, όπως προκύπτει από τις παρατιθέμενες πληροφορίες, είναι εμφανής. Στην συνέχεια έχουμε ανάπτυξη και λεπτομερή περιγραφή της προ εικοσαετίας συνάντησης. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η αφήγηση

αναπτύσσεται σε επάλληλους κύκλους: Πρώτα έχουμε τον ευρύ κύκλο που διαγράφεται από την σύμπτωση των χρονικών και τοπικών προσδιορισμών, που επισημάναμε στις δύο πρώτες παραγράφους του κειμένου. Έπειτα έχουμε τον κύκλο που αρχίζει να διαγράφεται με αφετηρία την επιστροφή του συγγραφέα στον τόπο αυτό, όπου τον οδηγούσαν αρχαίες αναμνήσεις. Μέσα σ’ αυτόν τον κύκλο εγγράφεται ο αφηγηματικός κύκλος της προ εικοσαετίας συνάντησης του συγγραφέα με την εξαδέλφη του Μαχούλα, αποκορύφωμα του οποίου αποτελεί η κυκλική περίσφυξη του ναού με τον κηρωμένο σπάγγο, που είχε ετοιμάσει η Μαχούλα.

Κέντρο δηλαδή της αφήγησης αποτελεί αυτός ο κεντρικός τελετουργικός κύκλος, γύρω από τον οποίο αναπτύσσεται η δράση κυματοειδώς σε επάλληλους ομόκεντρους κύκλους. Πυρήνας όπως είπαμε, αυτού του αφηγηματικού κυματισμού, είναι ο κύκλος με τον οποίο περίσφυξε η Μαχούλα τον μικρό ναό της Αγίας Αναστασίας, μέσα στο πλαίσιο μιας αρχέγονης τελετουργίας, που σκοπό είχε να λύσει τα μάγια, που η ίδια πίστευε ότι είχαν κάνει στο γιο της και που εξαιτίας τους, αυτός είχε ερωτευτεί μια μεγαλύτερή του γυναίκα. Η περιγραφή της περίσφυξης του ναού με τον κηρόν μας παραπέμπει σε μια φράση του Ψαλτηρίου που συναντούμε σε κάποιο άλλο διήγημα: “Εκύκλωσαν αι του βίου μου ζάλαι, ώσπερ μέλισσαι κηρίον, Παρθένε...” (Γ’:81). Η Μαχούλα κύκλωσε επτά φορές το ναό “με μακρότατον, υπέρ τας εκατόν οργυιάς, λεπτόν σχοινίον, ολοκίτρινον, ευωδιάζον, κηρόπλαστον. Ήτο γιγαντιαίον φυτίλιον βαμβακερόν, το οποίον είχε κλώσει όλον με τας χείρας της, και με τας χείρας της το είχε περιβάλει με μελικήριον πρόσφατον” (B:426). Η παράκληση της Μαχούλας απευθύνεται βέβαια στην Αγία Αναστασία τη Φαρμακολύτρια, που πιστεύεται ότι διαλύει τα μάγια. Αυτό που δημιουργεί όμως ερωτηματικά είναι το γεγονός ότι η Μαχούλα περίμενε να φύγει ο παπάς από το ξωκκλήσι, για να αρχίσει αυτή τη μυστική τελετουργία.

Μολονότι λοιπόν αυτή απευθύνεται σε μια χριστιανή Αγία, εν τούτοις φαίνεται ότι έλκει την καταγωγή της από παλαιές λαϊκές

δοξασίες και αποτελεί επιβίωση αρχαίων τελετουργιών. Άλλωστε αυτό ενισχύεται και από τον ίδιο το συγγραφέα, ο οποίος δεν παραλείπει να συνδέσει το μικρό ταπεινό παρεκκλήσιο της Αγίας με το παραπλήσιο “μεγαλομάρμαρον κτήριο, το αιγιματώδες”, το οποίο αποδίδει στη λατρεία της Αφροδίτης. Κέντρο της τελετουργίας οπωσδήποτε είναι η Μαχούλα που ο συγγραφέας την ονομάζει νύμφη και έρεια και γυνή, χαρακτηρισμοί που μας οδηγούν στην ελληνική αρχαιότητα και στις μυστικές τελετουργίες που ετελούντο από γυναίκες προς τιμήν γυναικείων θεοτήτων. Άλλωστε και στο διήγημα, οι μόνες που παρίστανται και εύχονται καλή επιτυχία στη Μαχούλα είναι οι γυναίκες προσκυνήτριες που έτυχε να είναι στο ναό.

Μια σειρά από συμβολιστικά στοιχεία που συναντούμε στην *περιπαθή* αυτή *ιδιαιτέρα λειτουργία* της Μαχούλας, μας οδηγούν ακόμη παραπέρα και μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι αυτή συνδέεται με τους αρχαίους μύθους της Λαβυρινθικής Ιερουργίας. Συγκεκριμένα, η περιγραφή του αρχαίου ναού ως μεγαλομάρμαρου κτιρίου μας παραπέμπει στην ετυμολογία του Λαβύρινθου, που προέρχεται από μια ρίζα που σημαίνει την πέτρα και είναι *άντρο*, *πέτρινος οίκος*. Όπως μαρτυρεί ο Λεκατσάς, με λαβυρινθικούς χορούς εξασφαλιζόταν γύρω από τα χτίσματα μια λαβυρινθική προστασία. Η καστρική οχύρωση δυναμώνεται με τα πλέγματα ενός μαγικού Λαβυρίνθου. Για να κυριευτούνε τα μέρη αυτά, πρέπει να λυθεί με ανάλογους χορούς η μαγική λαβυρινθική προστασία τους. Αυτή τη μαγική προστασία φαίνεται να επιδιώκει για το γιο της, την οικογένειά της, το *κάστρο* της τέλος, η Μαχούλα, ώστε να μη νικηθεί από τις επιθέσεις – τα μάγια και τις μαγανειές – των εχθρών της. Εξάλλου, η Μαχούλα χρησιμοποιεί για την τελετουργία της το σχοινί, το οποίο μάλιστα έχει τυλιγμένο “εις έντεχνον και ευδιάλυτον κουβάριον”, πράγμα που είναι εύκολο να συνδέσουμε με το μίτο της Αριάδνης και το ρόλο που αυτός έπαιξε στην *έξοδο* από το Λαβύρινθο. Όμοια και η Μαχούλα, με τη χρήση του σχοινοῦ επιχειρεί να οδηγήσει σε *δι-έξοδο* το πρόβλημά της, να απαλλάξει δηλαδή το γιο της και την οικογένειά της γενικότερα,

από τις μαγγανείες που πίστευε ότι την απειλούσαν.

Ένα άλλο στοιχείο που μας οδηγεί ευθέως στις αναφερθείσες δοξασίες είναι το κύκλωμα του ναού εφτά φορές με το σχοινί. Η κυκλική κίνηση της Μαχούλας μας θυμίζει τους γύρους του χορού λαβυρινθικού τύπου. Όπως μαρτυρεί ο Π. Λεκατσάς (Λεκατσάς, 1973:27), όσο πιο αρχαίοι είναι αυτοί οι χοροί, τόσο στενότερα σχετίζονται με μαγικές και παραϋστερα θρησκευτικές ιερουργίες. Οι χοροί λαβυρινθικού τύπου μαρτυρούνται ιδιαίτερα σε νησιωτικές περιοχές, όπως η Κρήτη, η Δήλος κ.ά, και χορευόταν – ή τυλιγόταν και ξετυλιγόταν καλύτερα –, μπροστά σε μια γυναικεία μορφή, τη “Δέσποινα του Λαβυρίνθου”. Σ’ αυτή τη γυναικεία μορφή οι μελετητές αναγνωρίζουν την Αριάδνη. Στον Δηλιακό Λαβύρινθο η μορφή της Αριάδνης ταυτίζεται με την Αφροδίτη. Άλλωστε και οι δύο μυθολογικές μορφές σχετίζονται με τη γονιμότητα και τον κύκλο της ζωής και του θανάτου. Η Αριάδνη είναι θεά και σύντροφος ενός θεού, του Διόνυσου. Είναι μια από τις θεές που κατεβαίνουν μέσα στη γη και πάλι ανεβαίνουν, και που η Κάθοδος τους και η Άνοδος τους – θάνατος και αναγέννηση – γιορτάζονταν με πένθη και θρήνους η πρώτη, και πανηγύρια αντίστοιχα η δεύτερη. Γιαυτό και οι Λαβυρινθικοί Χοροί Μυητικής καταγωγής παρασταίνουν ακριβώς αυτές τις διαδρομές πάνω στην ιδέα του Κύκλου της Ζωής και του Θανάτου, τη διαδρομή από τον Ένα στον Άλλο Κόσμο. Τους δρόμους του Κύκλου του Θανάτου και της Ζωής, “τους χάραξαν με τον ερχομό τους οι πρωτοπρόγονοι και τους ανανεώνουν φεύγοντας από τη ζωή και ξαναγυρνώντας σ’ αυτήν, οι φυλετικοί απόγονοί τους” (Λεκατσάς, 1973:17).

Εκτός από την Αριάδνη, και η λατρεία της Αφροδίτης συνδέεται με τη γονιμότητα και τον κύκλο της Ζωής και του Θανάτου. Επιπλέον οι δύο θεότητες, Αφροδίτη και Αριάδνη, σε πολλές τελετουργίες ταυτίζονται, καθώς αποτελούν υποστάσεις της Μεγάλης Θεάς. Ένας τύπος του ονόματος Αριάδνη είναι Αριάγνη (=Υπεραγία) και η Αφροδίτη της Μήλου έχει το επίθετο Αγνή (=Αγία). Τον ταυτισμό τους δε, επιβεβαιώνει η Κυπριακή λατρεία

μιας Αριάδνης Αφροδίτης. Είναι φανερό ότι ο συνδυασμός αυτός ενσαρκώνει τη μεγάλη Αιγαιακή Θεά, από τη λατρεία της οποίας ο Λαβυρινθικός χορός των νησιών του Αιγαίου αναβρύζει, και η οποία αργότερα λατρεύεται, στα αρχαία κέντρα της λατρείας της, σαν Αφροδίτη. Η Σκιάθος είναι ένα από τα νησιά του Αιγαίου, όπου μαρτυρείται η λατρεία της Αφροδίτης. Άλλωστε στη Φαρμακολύτριά, είδαμε ότι ένας ναός της Αφροδίτης υπήρχε δίπλα στον ναό της Αγίας Αναστασίας. Επίσης η Αφροδίτη γνωρίζουμε ότι λατρευόταν σα θεά του Έρωτα, και από την άποψη αυτή η λατρεία της δεν είναι άσχετη με το περιεχόμενο της επίκλησης της Μαχούλας, αφού αυτή αναφέρεται, αν και αποτρεπτικά, στον έρωτα του γιου της για μια γυναίκα. Η Μαχούλα επιχειρεί να εμποδίσει το ερωτικό ενδιαφέρον του γιου της προς τη γυναίκα, με τους επτά κύκλους που κάνει γύρω από το ναό.

Ακόμη και ο αριθμός επτά συνδέεται με την μυθολογία του Λαβυρίνθου, αφού είναι γνωστό ότι τον Λαβυρινθικό χορό τον πρωτοχόρεψαν οι επτά νέοι και οι επτά νέες, που έσωσε ο Θησέας από τον Λαβύρινθο. Ο αριθμός επτά επίμονα επανέρχεται στην περιγραφή της τελετουργίας: επτά ήταν τα κεριά που άναψε η Μαχούλα στα δυο μανουάλια του ναΐσκου, πριν αρχίσει την τελετουργία, επτά ετών ήταν η κόρη της, που την συνόδευε σε όλη την διαδικασία, και βέβαια επτά ήταν οι κύκλοι που έκανε γύρω από τον ναό: “Επτάκις έκαμε τον γύρον του κτηρίου και με επτά έμβολα κηρωμένου νήματος περιέζωσεν, η εξαδέλφη μου Μαχούλα, όλον τον ναΐσκον” (B:426). Όλη η περιγραφή και η επίμονη επανάληψη του αριθμού επτά μας οδηγεί στη σκέψη ότι ο αριθμός αυτός πρέπει να εθεωρείτο ως φορέας κάποιας ιδιαίτερης μυστικής δύναμης, που θα εξασφάλιζε την επιτυχία της επίκλησης της Μαχούλας. Πραγματικά, για τον αριθμό αυτό, που είναι ο μεγαλύτερος που δεν διαιρείται από κανένα (εκτός από τη μονάδα), από αρχαιοτάτων χρόνων υπήρχε η αντίληψη ότι ήταν φορτισμένος με κάποιο μυστήριο, και άλλοτε εθεωρείτο ότι φέρνει καλή τύχη άλλοτε κακή. Τις αντιλήψεις αυτές τροφοδοτούσε επιπλέον και η συσχέτιση του αριθμού με τις

κοσμικές δυνάμεις. Αν εξετάσουμε το πλανητικό σύστημα θα διαπιστώσουμε ότι επτά είναι ο αριθμός του πλανήτη Κρόνου, που με τους επτά κύκλους του γύρω από το ουράνιο σώμα προκαλούσε πάντα φόβο και τροφοδοτούσε διάφορες δεισιδαιμονίες. Αλλά και οι επτά κύκλοι του Κρόνου μας παραπέμπουν επίσης στους επτά κύκλους της Μαχούλας γύρω από το ναό.¹

Ακόμη η επίμονη επανάληψη του αριθμού επτά μας θυμίζει την περιγραφή της πτώσης της Ιεριχούς: Η Ιεριχώ χαρακτηρίζεται από μεσαιωνικά χειρόγραφα σαν μια από τις Λαβυρινθικές πολιτείες. Ένα από τα ονόματα των Λαβυρίνθων που αναφέρονται σ’ αυτά είναι και το όνομα “Ιεριχώ” (Λεκατσάς, 1973:47). Όπως διαβάζουμε στη *Παλαιά Διαθήκη*, η Ιεριχώ είναι οχυρωμένη και κατάκλειστη και δεν μπορεί να κυριευτεί από τον Ιησού του Ναυή, παρά μόνο με το μυστικό που ο ίδιος ο Γιαχβέ του φανερώνει: Ο στρατός, με την Κιβωτό μπροστά και με επί κεφαλής επτά ιερείς που κρατούσαν επτά τρομπέτες, θα κύκλωνε επί επτά ημέρες το τείχος της πόλης, μια φορά κάθε μέρα και εφτά φορές την εβδομη μέρα. Τότε θα σάλπιζαν οι ιερείς και θα σήκωνε και μεγάλο αλαλαγμό ο στρατός και θα έπεφτε η πόλη. Και πράγματι, την εβδομη ημέρα το τείχος έπεσε και η πόλη κυριεύτηκε.

Ακόμη το πάρσιμο της Ιεριχούς συνδέεται και με το σχοινί της Μαχούλας και αυτό του κρητικού Λαβυρίνθου, αφού μαθαίνουμε ότι οι κατάσκοποι που μπήκαν στην πόλη πριν από το πάρσιμό της δεν κατάφεραν να βγουν από αυτήν παρά με ένα σχοινί.² Ένα άλλο

1 Για την μεταφυσική του αριθμού επτά, βλέπε και τις παρατηρήσεις του Λ. Καμπερίδη για το δήγημα του Παπαδιαμάντη “Ο Ξεπεσμένος Δερβίσης”, Καμπερίδης, 1981: 210.

2. Ανάλογη εικόνα του Λαβυρίνθου έχουμε και στο έργο του Ν. Γ. Πεντζίκη: βλ. και το Κεφ. “Ο Μίτος της Αριάδνης” στο *Μυθιστόρημα της Κυρίας Έρσης*, Εκδ. ΑΣΕ Α.Ε., 1978:382. Αλλά και η τεχνική της γραφής του Πεντζίκη συχνά θυμίζει πορεία μέσα σε λαβυρινθο συνεχώς “διακλαδωνόμενων μονοπατιών”. Η. Γιούρη, *Η Ποιητική του Ν. Γ. Πεντζίκη*, Διδ. Διατριβή, Ιωάννινα, 1996:168.

στοιχείο που προκύπτει από τις πληροφορίες που παίρνουμε από τη μελέτη των χειρογράφων είναι η συσχέτιση της λαβυρινθικής τελετουργίας με τη σελήνη: Συγκεκριμένα, σε μια παράσταση της Ιεριχούς σαν Λαβυρίνθου, στον Κώδικα του Μονάχου, υπάρχει η λατινική επιγραφή: *Urbs Iericho lunae fuit assimilata figurae* (Λεκατσάς, 1973:82),³ η οποία εξομοιώνει την πόλη αυτή με τη σελήνη.

Αλλά με τη σελήνη σχετίζεται και ο αριθμός επτά, ο οποίος μάλιστα χαρακτηρίζεται σαν φεγγαρικός αριθμός, αφού είναι ένας από τους αριθμούς που διαιρεί το 28, τον αριθμό ημερών δηλαδή του σεληνιακού μήνα. Άρα ο αριθμός αυτός σχετίζεται με τις αντιλήψεις των αρχαίων για την κίνηση των ουρανίων σωμάτων και την ανανέωση του σεληνιακού κύκλου. Υπάρχουν όμως κι άλλα στοιχεία που μας επιτρέπουν να συνδέσουμε την Λαβυρινθική μυθολογία με τη Σελήνη: Το όνομα της Πασιφάης σημαίνει “σελήνης επίκλησις”, ενώ το όνομα της Αριάδνης απαντά και σαν Αριδήλα που σημαίνει φεγγαροθεά.

Αλλά η Σελήνη σαν εξώκοσμη δύναμη διαπιστώνουμε ότι κυριαρχεί σε όλο το διήγημα της *Φαρμακολύτριας*. Η Σελήνη είναι πανταχού παρούσα και η παρουσία της δίνεται με δυνατές περιγραφές από τον συγγραφέα: “Η σελήνη δεν είχε ανατείλει ακόμη, επειδή ήτο δύο ή τρεις ημέρας μετά την πανσέληνον”. Και στην επόμενη παράγραφο:

Αι πρώται ακτίνες της σελήνης επηργύρωνον τας κορυφάς των δένδρων. (...) είδα πέραν αντικρύ την σελήνην, (...) απαλλαγείσαν της λοφιάς του αντικρυνού μεμακρυσμένου βουνού, όπου επί τινα λεπτά εφαινετο ως να είχε βάλει φωτιάν εις εν δένδρον μεμονωμένον, όρθιον επί της κορυφής του υψηλού λόφου, του φράσσοντος τον λιμένα: το δένδρον εφαινετο ως να καίεται, είτα η Εκάτη, αφήσασα το δένδρον μαύρον και σκοτεινόν απόκαυμα, ανήλθε βραδεία, εν αγλαΐα και αποθεώσει φαεινή, ύπερθεν της λοφιάς του όρους.

3. Κώδικας του Μονάχου, 14731: φύλλο 83α.

Και οι αναφορές στην παρουσία της Σελήνης συνεχίζονται και στις επόμενες παραγράφους, όπου περιγράφεται η πορεία του συγγραφέα “εν παμφαεί σελήνη”, καθώς “η σελήνη εμεσουράνει ήδη, κι έφεγγεν εις όλην την κλιτύν” (B:428). Με τις αναφορές αυτές, όλη η περιπλάνηση του συγγραφέα τυλίγεται σε ένα απόκοσμο φως, που της προσδίδει ένα μυστήριο, το οποίο ενισχύεται και από το μυστήριο της μυστικής λειτουργίας της Μαχούλας, καθώς και από την παρουσία των ερειπίων του αρχαίου ναού. Όλα αυτά μας προδιαθέτουν κατάλληλα, ώστε να δεχτούμε την δραματική ομολογία του συγγραφέα για το κρυφό πάθος, “το ερπετόν πάθος, το δολερόν...”, που τον βασάνιζε όλα αυτά τα χρόνια: “Ω! επτάκις μόνον! ... εβδομηκοντάκις επτά θα είχαν τώρα ανάγκην να περιζώσω τον ναόν της Αγίας Αναστασίας! ... Τοσάκις είχαν περιεζωσμένην την καρδίαν μου η άκανθα της πικράς αγάπης (...) ήμην οψέ ήδη της ηλικίας, λεία του πάθους και έρμαιον...”.⁴

Αντικείμενον βέβαια αυτού του πάθους ήταν η εξαδέλφη Μαχούλα, της οποίας η ανάμνηση έφερε τα βήματα του συγγραφέα, ύστερα από είκοσι χρόνια, στο μυστηριώδη αυτό τόπο, όπου είχε τελεσθεί η μυστική τελετουργία. Ο τελευταίος επάλληλος κύκλος, που άρχισε με την πρώτη παράγραφο του διηγήματος, πλησιάζει στο κλείσιμό του: Ο συγγραφέας συναντά εντελώς απρόοπτα την εξαδέλφη στα ίδια αυτά μέρη, νέα πάντα και ωραία, με μια μυστηριώδη ομορφιά, που δεν δικαιολογείται μετά από είκοσι χρόνια.

Ήτο τοιαύτη οποία και προ είκοσι χρόνων, σχεδόν δεν είχε μεταβληθή το πρόσωπόν της, ούτε λευκήν τρίχα είχαν εις την κόμην, ουδέ ρυτίδα εις το μέτωπον. Ήτο εκ των γυναικών εκείνων των εχουσών δευτέραν νεότητα, ανθηροτέραν της πρώτης: ωχρά και αφελής και άπλαστος, εφαινετο άσχημη εκ πρώτης όψεως, αλλά μετά δεύτερον

4. Η έκφραση θυμίζει την απάντηση που έδωσε ο Χριστός στον Πέτρο, όταν ο δεύτερος τον ρώτησε πόσες φορές μπορεί να συγχωρήσει τον αμαρτήσαντα αδελφός: “Κύριε ποσάκις αμαρτήσει εις εμεν ο αδελφός και αφήσω αυτό; έως επτάκις; λέγει αυτό ο Ιησούς· ου λέγω σοι έως επτάκις, αλλ’ έως εβδομηκοντάκις επτά”. Ματθ. ΙΗ΄: 21,2.

βλέμμα ανεκάλυπτε της εις το πρόσωπόν της άφατον γλυκύτητα (B:429).

Είναι χαρακτηριστικό ότι το επίθετο “ωχρά” με το οποίο χαρακτηρίζει ο συγγραφέας τη Μαχούλα, το μεταχειρίζεται συχνά και στις περιγραφές της σελήνης. Η Μαχούλα λουσμένη στο φως της “παμφαούς σελήνης”, παίρνει κάτι από το μεγαλείο, το μυστήριο και την ομορφιά της. Άλλωστε ξέρουμε ότι η γυναικεία ομορφιά αναφέρεται σαν φεγγαρικό στοιχείο. Σε ελληνικές και οικουμενικές δοξασίες, όπως αναφέρει ο Λεκατσάς, η γυναικεία ομορφιά αναβρύζει από το φεγγάρι.⁵ Σαν την αγέραστη και πάντα ανανεούμενη σελήνη, έτσι και η Μαχούλα εμφανίζεται μπροστά στο συγγραφέα, ωχρά και όμορφη, σε σημείο που ο συγγραφέας αναφωνεί: “Ήτο νύμφη και ιέρεια και γυνή”.

Μόλις τον είδε η Μαχούλα τον χαιρέτησε με τη φράση: “Πού σ’ αυτόν τον κόσμο εξάδελφε...”, μια χαρακτηριστική φράση, που όπως θα δούμε σε ένα άλλο διήγημα, στον “Ξεπεσμένο δερβίση”, (B:321), συμβολίζει την αστάθεια των ανθρωπίνων και την κυκλική πορεία του ανθρώπινου βίου. Η φράση αυτή μέσα στην συντομία της κλείνει την έννοια της περιστροφής της ανθρώπινης ζωής, σύμφωνα με την περιστροφή της γήινης σφαίρας. Η έννοια της κυκλικής πορείας των ανθρωπίνων πραγμάτων τίθεται με σαφήνεια στην απάντηση που έδωσε στο ίδιο διήγημα ο μυστηριώδης άγνωστος, στην ερώτηση του σαλεπτσή: “—Μπου ντουνιά τσαρκ φελέκ”. (Αυτός ο κόσμος είναι σφαίρα και γυρίζει.) Η ιστορία του διηγήματος κλείνει με το μισό μέρος του γνωμικού, παράσταση της κυκλικής φοράς της ουροβόρας μοίρας που κρατάει στην περιφέρεια τα πλάσματά της: “Μπου ντουνιά τσαρκ φελέκ”. Το γνωμικό δεν ολοκληρώνεται για να αφήσει ξεκρέμαστη την αφετηρία της αρχής που

5. Η αντίληψη αυτή στηρίζεται σε μύθους, όπως αυτός της ωραίας Ελένης, που πιστευόταν ότι γεννήθηκε από ένα αυγό, που είχε πέσει από το φεγγάρι. Επίσης στην νεότερη δημοτική παράδοση της Γριάς, η φεγγαρική ομορφιά της μαρτυρείται από τα υλικά που ήταν φτιαγμένος ο πύργος της: γυαλί και μάλαμα, που θεωρούνται φεγγαρικά υλικά και τα δύο. Ό.π., Π. Λεκατσάς: 65.

δεν έχει τέλος και να υπονοήσει την κυκλική συνέχεια του τέλους που δεν ολοκληρώνεται. Έτσι, με το πρώτο σκέλος του γνωμικού κλείνει ο πρώτος κύκλος της ιστορίας, αφήνοντας το δεύτερο σκέλος του γνωμικού να λειτουργήσει ως αφετηρία της αέναης κυκλικής συνέχειας της αρχής που επαναλαμβάνεται αιώνια: “Ασκ ολσούν τσεβρινέ” (Καμπερίδης, 1981:223).

Αυτός ο κόσμος είναι σαν τη ρόδα της μοίρας.
Χαρά σ’ εκείνον που τη γυρίζει
Ντουνιά, τσαρκ, φελέκ, τσεβρινέ (τσεβιρμέκ, τσεβρέ).

Ξαναγυρίζοντας στη *Φαρμακολύττρια*, βλέπουμε ότι το διήγημα κλείνει με τη φράση “Υπαγε, ανιάτε, ο πόνος θα είναι η ζωή σου...”, με τη διαβεβαίωση δηλαδή της Αγίας προς τον συγγραφέα ότι το πάθος που, όπως αναφέρεται στην πρώτη παράγραφο, τον οδήγησε στα μέρη εκείνα, θα τον συντροφεύει σε όλη του την ζωή. Με τη διαβεβαίωση αυτή καταργείται η έννοια του τέλους, αφού έχοντας διαγράψει ένα κύκλο ζωής, τοποθετείται στο ίδιο σημείο με την αρχή. Στον κύκλο αυτό έχουμε την ολοκληρωτική αφαίρεση των εννοιών της προτεραιότητας και της ακολουθίας, μια αναίρεση δηλαδή της αρχής και του τέλους, αντίθετα, αυτό που κυριαρχεί είναι η έννοια της περιστροφής γύρω από ένα άξονα και ένα νοητό κέντρο έλξης και διατήρησης ισορροπίας. Αυτό το νοητό κέντρο σ’ αυτήν την περίπτωση είναι η μορφή της Μαχούλας. Έτσι, και ενώ η ζωή του συγγραφέα εξακολουθεί να βρίσκεται σε τροχιά γύρω από την κεντρική μορφή της Μαχούλας, η οποία και του ενέπνευσε αυτό το βασανιστικό πάθος, κλείνει και ο τέταρτος επάλληλος κύκλος του διηγήματος.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η αίσθηση που αποκομίζουμε καθώς κινούμαστε πάνω στην τροχιά της ανθρώπινης μοίρας, έτσι όπως αυτή μας δίνεται τόσο από την αισθητική όσο και από τη δομική ανάλυση της *Φαρμακολύττριας* του Α. Παπαδιαμάντη είναι η αντίληψη του κύκλου: η αίσθηση δηλαδή, ότι η ζωή του ανθρώπου διαγράφει

μια κυκλική τροχιά μέσα στο σύμπαν και ξαναγυρνά στο σημείο από όπου ξεκίνησε, στην αρχική ουσία.

Βιβλιογραφία

Οι παραπομπές των έργων του Παπαδιαμάντη που αφορούν στα μέχρι του θανάτου του δημοσιευθέντα διηγήματα, (μέσα στα κείμενα Α', Β', Γ'), αναφέρονται στα *Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη Άπαντα, τα μέχρι του Θανάτου του Δημοσιευθέντα*, Σεφερλής, Τόμοι Α', Β', Γ', Επιμέλεια Ένης Βέη-Σεφερλή, (αχρονολόγητο).

Για τα μετά το θάνατό του δημοσιευμένα (μέσα στο κείμενο Δ') οι παραπομπές αναφέρονται στα *Άπαντα Α. Παπαδιαμάντη*, Π. Κουτσούμπος Α. Ε., Αθήνα.

Αγία Γραφή, 1991

Αδελφότης Θεολόγων "Η Ζωή" Έκδ. 12η, Αθήνα.

Άγρας, (αχρον.)

"Πώς Βλέπομε Σήμερα τον Παπαδιαμάντη", *Είκοσι κείμενα για τη ζωή και το έργο του*, οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα.

Γιούρης, 1996

Η Ποιητική του Ν. Γ. Πεντζίκη, Διδ. Διατριβή, Ιωάννινα.

Ελύτης, 1995

"Η Μαγεία του Παπαδιαμάντη", *Εν Λευκώ*, Ίκαρος, Δ' έκδ.

Καμπερίδης, 1981

"Αύρας Λεπτής Εγκάλεσμα", *Φώτα Ολόφωτα, Ένα αφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τον Κόσμο του*, Επιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα.

Κοκόλης, 1993

Για τη “φόνισσα” του Παπαδιαμάντη δύο μελετήματα,
University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Λεκατσάς, 1973

Ο Λαβύρινθος Καταγωγή και Εξέλιξη ενός Τύπου Ποιητικής
Μυθοπλασίας, Αθήνα.

Μαλεβίτσης, 1981

“Ο Αρχέγονος Παπαδιαμάντης” στο *Φώτα Ολόφωτα, Ένα*
Αφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τον Κόσμο του, Επιμ. Ν. Δ.
Τριανταφυλλόπουλος, ΕΛΙΑ, Αθήνα.

Μαρωνίτη, 1986

Πίσω Μπρος, Προτάσεις και υποθέσεις για τη νεοελληνική
ποίηση και πεζογραφία, Στιγμή, Αθήνα.

Πεντζίκης, 1978

Το Μυθιστόρημα της Κυρίας Έρσης, Εκδ. ΑΣΕ Α.Ε., 1978.

Ροζάνης, 1981

“Ο ‘εν Συνειδήσει Αθώος’. Σπουδή στη ‘Φαρμακολύτρια’ του
Α. Παπαδιαμάντη”, στο *Φώτα Ολόφωτα, ένα Αφιέρωμα στον*
Παπαδιαμάντη και τον Κόσμο του, Επιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλό-
πουλος, ΕΛΙΑ Αθήνα.

Ταλιγκάρου, 1998

“Nomen est Omen, ή Τα Ονόματα στον Παπαδιαμάντη”, *Ακτή,*
Έτος Ι΄, Τεύχος 37, Λευκωσία, Χειμ.

Ταλιγκάρου, 1999

Η Γυναίκα στο Διηγηματογραφικό Έργο του Α. Παπαδιαμάντη,
Διδ. Διατριβή, Αδελαΐδα.

Foley, (αχρον.)

“The Conception of Women in Athenian Drama”, *Reflections*
of women in Antiquity, Barnard College, Columbia University,
Gordon and Breach Science Publishers.